

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА, ФОЛЬКЛОРУ ТА ЕТНОГРАФІЇ
ІМ.М.Т.РИЛЬСЬКОГО

На правах рукопису

КОЖОЛЯНКО Георгій Костянтинович

МАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНОЇ
БУКОВИНИ ХІХ - 80-х рр. ХХ ст.

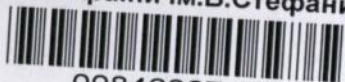
спеціальність 07.00.07 - етнологія

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття вченого ступеня
доктора історичних наук

Київ - 1992

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00846867 (\$)

Робота виконана у Чернівецькому державному університеті ім.Юрія Федьковича.

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор Є.П.Вусигін

доктор історичних наук, професор Г.Є.Марков

доктор історичних наук, професор В.І.Наулко

Ведуча наукова установа - Інститут мистецтвознавства, етнографії та фольклору АН Білорусі.

Захист відбудеться " 13" лютого 1992 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої ради Д 016.36.01 з захисту дисертації на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук при Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України за адресою: 252001, Київ, вул.М.Грушевського,4.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України.

Автореферат розіслано " 02" січня 1992 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради,
кандидат філологічних наук

О.О.Микитенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. У процесі розвитку і покращення життя народів України вивчення історії народної агрокультури, народного житла, народного одягу, народної їжі, вияв перспективних тенденцій і форм розвитку матеріальної культури є одним з найбільш актуальних завдань сучасної етнографічної науки.

Важливість вивчення традиційної культури українців Північної Буковини визначається і тим, що територія дослідження є етноконтактною зоною. В силу цього в агротехніці, житлі, одязі і їжі в найбільш викристалізованому вигляді міститься велика інформація про етнічні і етнокультурні процеси на цьому терені. Ще в XIX ст., а потім в 20-30-х роках XX ст. ряд буржуазних вчених і політиків робили спроби сфальсифікувати дійсну структуру і відсоткове співвідношення населення Північної Буковини (Е.Гурмузакі, І.Ністор і ін.). Ревізіоністські погляди і тенденційний підхід до відбору фактів та аргументів стосовно етнічного складу населення краю, його формування мають місце і в наш час серед сучасних румунських дослідників (Попеску-Луцурь Іон, Д.Джуреску, К.Мушат і ін.). В світлі цих фальсифікацій ставиться питання про відокремлення від України Північної Буковини і її приєднання до Румунії.

Події міжнародного характеру, які мали місце в житті нашої країни в останні роки, засвідчують, що у вирішенні національного питання є ще багато проблем, які потребують наукових розробок, узагальнень і рекомендацій. Тому дослідження історії розвитку матеріальної культури такої багатонаціональної області України, як Північна Буковина, є надзвичайно важливим і актуальним.

На прикладі розвитку окремих елементів матеріальної культури виявляються взаємозв'язки українського населення північно-буковинського краю з населенням сусідніх регіонів - Молдавії, Румунії, а також прослідковуються деякі спільні риси в елементах культури з східнослов'янським населенням - росіянами і білорусами.

Народна агротехніка є однією з найважливіших складових частин матеріальної культури, яка характеризує розвиток продуктивних сил суспільства. Дослідження цієї галузі дає можливість виявити специфічні регіонально-етнографічні риси агротехнічних

ДАРУНОК

ЛННБУ ім.В.Стефаника
5766040

процесів та знарядь сільськогосподарської техніки, які проявляються під впливом природно-географічних та соціально-історичних факторів.

Те ж саме можна сказати і про поселення, житлові та господарські будівлі українців Північної Буковини. Житлові будівлі буковинців виступають розвинутим культурно-побутовим комплексом у різних зонах краю. Вони пов'язані з найрізноманітнішими сторонами життя народу: з природними умовами, напрямом господарства і заняттям населення, рівнем розвитку техніки, майновими і класовими відносинами, формами сімейного побуту, звичаями і традиціями, релігійно-магічними віруваннями, етнічною самосвідомістю. Все це тією чи іншою мірою впливає на тип, розміри, зовнішній вигляд, інтер'єр і художнє оформлення народної архітектури.

Етнографічні матеріали з історії розвитку народного одягу дають можливість встановити спільні загальноукраїнські риси у цій сфері матеріальної культури українців різних регіонів України. Народний одяг більше, ніж будь який інший вид матеріальної культури характеризує специфіку етносу, іншими словами, служить етнічною ознакою. Одночасно народна ноша виконує як соціально-роздільні, так і соціально-об'єднуючі функції.

Народний одяг тісно пов'язаний з історією народу. На його формування та розвиток впливає багато факторів, серед яких найзначнішими є тип господарства, рівень розвитку продуктивних сил, кліматичні умови, історичні традиції та естетичні смаки. У селянському одязі відбиваються ті зміни, які проходять у народній традиційній культурі. Часто на побутування та розвиток народного одягу відбивається ставлення пануючої нації, її денационалістські прагнення. На території Північної Буковини це можна було чітко простежити в період панування румунських бояр з 1918 до 1940 рр. В цей період насильницькі насаджувалась румунська культура серед українців, широке рекламування і захоплення до впровадження в побут елементів румунської матеріальної культури.

Прикриті спроби денационалізувати українську народну культуру в цілому і народний одяг українців, зокрема, посилено робилися і в останні три десятиріччя, коли в обрядовому, святковому і сценічному одязі буковинців, при матеріальній підтримці

управлінь культури, керівників колгоспів та радянських органів, впроваджувалися елементи (уніфіковані чоловічі і жіночі сорочки, безрукавки-кіптарі, сарафани, жіночі плахти, запаски і горботки, взуття та ін.), за якими не можна було розрізнати, чи це одяг білорусів, молдаван, грузинів чи українців. Проте, як тільки нові часи і нові умови перебудови в нашому суспільстві дали можливість більш-менш вільного розвитку української культури, зразу ж почалось відродження пригабутих прогресивних елементів в різних сферах матеріальної і духовної культури. З великим успіхом почали проводитись регулярні (з 1987 р.) фольклорно-етнографічні свята у Чернівецькому музеї народної архітектури та побуту, в районних будинках культури та сільських клубах. Почалось широке масове повернення до традиційних елементів матеріальної культури під час проведення сімейно-побутових, трудових та календарних свят, обрядів.

Народна Їжа виконує широкі суспільні функції, вона виступає як соціальний і одночасно економічний чинник людського існування. В ній знаходять відображення соціально-економічні умови життя, культурна спадщина поколінь у рамках одного народу та у взаємозв'язаних з сусідніми народами. Народна Їжа буковинців характеризується значним багатством і різноманітністю. Вона займає особливе місце в обрядах сімейно-побутових (весілля, хрестини-зорини, поминки), календарних (свята вечеря, новорічна вечеря, великодні Їжа), і трудових святах (свято "Полонинський хід", свято урожаю та ін.). Відповідно дослідження народної Їжі є досить актуальним завданням етнографічної науки.

Таким чином, актуальність дисертаційної роботи полягає в тому, що: 1) в ній аргументовано, з залученням експедиційного і демографічного, конкретно-соціологічного матеріалу доведено автохтонність українського населення краю, заселення Північної Буковини іншими етнічними елементами (молдавани, румуни, росіяни, німці і ін.); 2) вона є першим узагальненим дослідженням матеріальної культури українців Північної Буковини; 3) проведено типологічну класифікацію окремих форм матеріальної культури з вивченням конструктивних засобів вирішення кожного окремого елемента; встановлені локальні варіанти і комплекси матеріальної культури, за історико-етнографічними регіонами краю та за основними складовими частинами елемента; 4) в ній визначено

зміни і тенденції розвитку матеріальної культури в 40-80-х рр. XX ст.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає у вивченні характерних рис та виявленні закономірностей розвитку матеріальної культури українців Північної Буковини; у визначенні спільних рис і локальних особливостей їх етнокультурного розвитку з іншими етнічними спільностями. При цьому ставились такі завдання:

- дати загальну характеристику розвитку матеріальної культури з найдавніших часів і до 80-х рр. XX ст.;
- провести типологічну класифікацію окремих форм матеріальної культури;
- на основі визначальних факторів встановити локальні варіанти і комплекси складових частин матеріальної культури;
- визначити зміни і тенденції розвитку матеріальної культури в останні чотири десятиліття.

В цілому в даній роботі ставилось завдання вивчити матеріальну культуру українців буковинського краю - досить складного в етнічному плані і за історичним розвитком регіоні України.

Об'єкт дослідження - українське населення Північної Буковини.

Предмет дослідження. Враховуючи мету і завдання, предметом дослідження є матеріальна культура українців Північної Буковини.

Територія дослідження. Складність політичного і культурного розвитку, природньо-географічні соціально-економічні фактори спричинились до виділення Північної Буковини в окремий історико-етнографічний регіон України. Його кордони охоплюють рівнинну зону (Прут-Дністровське межириччя), передгірську зону (Серетсько-Прутське межириччя) та гірську зону (Буковинську Гуцульщину).

Дослідженням охоплено майже всі населені пункти Північної Буковини.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період XIX-80-х рр. XX ст. Нижніми хронологічними рамками дослідження, таким чином, є початок XIX ст., коли територія Північної Буковини була заселена ще незначною мірою. Феодальні ж відносини у виробництві почали відставати від розвитку продуктивних сил. Період дослід-

*м. Галич
м. Жовква
м. Львів*

ження охоплює початок розкладу феодалної і становлення нової капіталістичної суспільно-економічної формації, починаючи з неї і кінчаючи вищою фазою. До того ж за реліктовими формами цей період дозволяє простежити і більш ранню культуру – тобто джерела досліджуваних явищ.

Для більш аргументованих висновків з окремих аспектів розвитку матеріальної культури передбачаються екскурси в давні часи з використанням опублікованого архівного матеріалу, писемних джерел.

У хронологічні рамки дослідження верхньої межі входить період після другої світової війни і зв'язані з ним зміни в матеріальній культурі до середини 80-х рр. ХХ ст. Цей період характеризується змінами в матеріальній культурі еволюційними і часто прогресивними, але поряд мали місце зміни негативні, які були породжені волюнтаризмом, прагненням партійно-тоталітарного режиму в країні до денационалізації українців і створення штучної "наднації" – радянського народу.

Основні методи дослідження. Методи певною мірою визначались метою і завданнями дослідження. Розробка проблеми матеріальної культури українців Північної Буковини проводилась на основі положень, висунутих вченими в галузі методики етнографічних досліджень (Бромлей Ю.В., Токарев С.А., Чистов К.В., Горленко В.Ф., Марков Г.С.).

При розробці даної теми проведено структурний розгляд складових частин кожного виду матеріальної культури українців Північної Буковини з тим, щоб за комплексом характерних ознак розробити їх типологію. Для цього були використані різні методичні способи: порівняльно-історичний, історико-генетичний та формально-типологічний. Використання таких способів дало можливість прослідкувати закономірності розвитку і становлення матеріальної культури українського населення краю.

Історико-генетичний спосіб, який ґрунтується на вивченні початкових стадій розвитку явищ, дозволив дослідити основні тенденції розвитку різних видів матеріальної культури на наступних етапах аж до середини 80-х рр. ХХ ст.

Проведене теоретичне порівняння дозволило зробити узагальнення відносно побутування аналогічних елементів окремих видів матеріальної культури в однаковому природно-географічному сере-

довищі. З цією метою робилось порівняння з культурою народів, які проживають в подібних природно-географічних умовах (Поділля, Полісся і ін.).

У дисертації застосовано також методи етнографічного картографування і безпосередніх польових спостережень. Етнографічні польові матеріали здобуто як в населених пунктах Північної Буковини, так і сусідніх територій - Поділля, Молдавії і ін.

Джерела дослідження. Дисертаційна робота основана на широкому колі джерел та літератури з етнографії, археології, демографії, економіки, статистики, історичної географії.

Поряд з літописами, записами очевидців-мандрівників, мемуарною літературою, історико-етнографічними дослідженнями при написанні дисертації використані матеріали архівів та музеїв. У дисертації використано матеріали архівів Львова, Ленінграда, Чернівців. В процесі роботи над текстом дослідження вивчені і використані документи більш ніж 20 фондів архівів, відділів рукописів бібліотек та музеїв. Значна частина джерельних матеріалів вперше вводиться в науковий обіг.

Детально розглянуті і використані колекції та фонди музеїв народної архітектури та побуту Києва, Львова, Чернівців, музею української культурної спадщини (м.Едмонтон, Канада) та сільських музеїв Чернівецької області України.

Основу дисертаційної роботи складають матеріали експедиційних досліджень, проведених автором протягом 1969-1989 рр. в населених пунктах Чернівецької, Тернопільської, Хмельницької, Івано-Франківської та Закарпатської областей України, Бричанського району Молдови. Матеріали цих експедицій документовані і зберігаються у рукописних фондах кабінету-музею археології та етнографії Чернівецького державного університету.

Міра розробленості проблеми (стан розробки теми). Література з питань характеру і розвитку матеріальної культури населення Північної Буковини досить обмежена. Для ранніх етапів історії краю це майже виключно археологічні дослідження археологів Б.О.Тимощука та О.П.Черниша.

Певний інтерес до вивчення матеріальної культури окремих місцевостей Буковини проявився вже в кінці XIX ст. у працях істориків В.Шухевича, Г.Купчанка, Ф.Волкова (Вовка), Р.Кайндля і ін.

До питань матеріальної культури населення буковинського краю звертались багато дослідників 40-80-х рр. ХХ ст. - П.Купчинський, С.Скорина, В.Онiкiєнко, В.Горленко, I.Бойко, О.Кунацький, С.Павлюк, В.Самойлович, I.Могитич, П.Юрченко, В.Наулка, I.Гребiнь, М.Приходько, Я.Прилипка, М.Костишина, К.Матейко, Т.Бушина, Т.Н.Олаєва.

Проблеми матеріальної культури населення буковинського краю цікавили істориків попереднього часу для фрагментарного висвітлення того чи іншого виду традиційної культури або з метою проведення порівняльної характеристики сусідніх територій. Поряд з працями історико-етнографічного характеру мали місце роботи, які містили цінний ілюстративний матеріал (колекції вишивок, альбоми узорів народного одягу, загального вигляду і окремих елементів народного житла і ін.).

Дослідники матеріальної культури українців Буковини, які описували досвід народу у минулому не передали повно і всебічно у"явлення про життя та побут населення буковинського краю. Аналіз літератури з проблем народної матеріальної культури українців Північної Буковини свідчить про відсутність спеціального узагальнюючого дослідження з народної агротехніки, народного житла, народного одягу та народної їжі буковинців. Немає досліджень, в яких би визначались локальні варіанти і комплекси складових частин матеріальної культури. Залишились також недослідженими зміни та тенденції розвитку матеріальної культури буковинців в останні три-чотири десятиріччя.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше в етнографічній літературі вивчено в комплексі основні елементи і об'єкти матеріальної культури - народну агротехніку, народне житло, народний одяг, народну їжу українців Північної Буковини.

У дисертації вперше на основі різноманітних джерел показана еволюція основних елементів матеріальної культури, охарактеризовані основні компоненти традиційної культури українців краю.

Новим є вивчення східнослов"янських рис в матеріальній культурі буковинців, а також спільних рис з матеріальною культурою сусідніх неслов"янських народів - молдован, румунів. Паралельно з розглядом розвитку матеріальної культури українців краю показано взаємовпливи і взаємозв"язки з матеріальною культурою інших етнічних спільностей Буковини.

а за
нещо
мелко

З урахуванням нових етнографічних матеріалів, зібраних в різних районах Північної Буковини та сусідніх територій, у роботі представлено комплексну характеристику матеріальної культури українців, а також проведено виділення локальних варіантів і комплексів з окремих аспектів традиційної культури (народне житло, народний одяг).

Специфіка роботи проявляється також у тому, що вперше в літературі з буковинознавства показано вплив та розвиток і характер матеріальної культури донаціоналістської політики румунських загарбників Буковини (20-30-і рр. XX ст.) та партійно-тоталітарно-бюрократичної держави радянської доби (40-80-х рр. XX ст.). Визначена тенденція розвитку і відродження прогресивних елементів матеріальної культури українців краю з середини 80-х років XX ст.

Практичне значення роботи. У дисертації подано матеріал, який дає можливість теоретично узагальнити причини змін у матеріальній культурі під впливом природно-географічних, соціально-економічних і політичних факторів.

Результати і висновки дисертації використовуються при читанні спеціального курсу "Матеріальна культура населення Українського Прикарпаття та Північної Буковини" для студентів історичного факультету Чернівецького державного університету, а також у курсі лекцій "Етнографія України".

Матеріали і висновки роботи можуть бути використані музеями народної архітектури і побуту при формуванні тематико-експозиційних планів, при доборі і експонуванню об'єктів матеріальної культури (музеї Львова, Чернівців, Києва, де є відповідні буковинські історико-етнографічні зони).

Висновки і матеріали дисертації можуть бути також використані при підготовці "Регіонального історико-етнографічного атласу України, Білорусії і Молдавії", для підготовки і публікації узагальнюючих досліджень з матеріальної культури, етнічної історії українців.

Матеріали дисертації можуть служити вагомими аргументами в боротьбі української історичної науки з буржуазними і ревізіоністськими фальсифікаціями, які заперечують автохтонність українського населення краю. Особливо важливим є цей аспект використання матеріалів дисертації в останній час, коли з одного бо-

ку румунські історики, пропагандисти і політичні діячі, а з другого боку публіцистика Молдови, перекручуючи історичну дійсність, прагнуть довести "незаконність" возз'єднання Північної Буковини з Україною.

Апробація роботи. Текст дисертації був обговорений на розширеному засіданні кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Чернівецького державного університету з запрошенням до обговорення спеціалістів-етнографів з Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України та інших навчально-культурних закладів нашої республіки (23 вересня 1989 р., протокол № 2).

Матеріали і висновки по окремих питаннях і з проблеми в цілому доповідались: на Всесоюзних сесіях за результатами польових етнографічних і антропологічних досліджень (м.Нальчик-1982, Чернівці-1984, Йошкар-Ола-1986, Сухуми-1988, Алма-Ата-1990), X-й Всесоюзній науковій конференції істориків-славістів (Харків-1985), Всесоюзних етнографічних конференціях: "Ареальні дослідження в мовознавстві і етнографії" (Уфа, 1985), "Сім"я в народів СРСР в умовах розвиненого соціалістичного суспільства", Махачкала-1985), "Етнографічна наука і пропаганда етнографічних знань" (Омськ-1987), "Проблеми взаємодії суспільства і природи на різних історичних етапах" (Нальчик-1987), "Етносоціологія і нове мислення в національній політиці" (Київ-1989), "Національні і соціально-культурні процеси в СРСР" (Омськ-1990), "Етнічні і етнографічні групи в СРСР і їх роль у сучасних етнокультурних процесах" (Уфа-1989), Всесоюзних конференціях з історичного краєзнавства (Полтава-1987, Пенза-1989), VI Всесоюзній конференції з історичної демографії (Таллін-1988), Всесоюзних симпозіумах з вивчення проблем аграрної історії (Таллін-1984, Мінськ-1989), Всесоюзних школах-семінарах "Етнокультурні і етносоціальні процеси в кінці I тис.до н.е. - першій половині I тис.н.е. на Південному Заході СРСР і сусідніх регіонах" (Ужгород-1985, Львів-1988), Республіканських наукових і науково-практичних конференціях "Проблеми економічної географії Поділля" (Кам"янець-Подільський-1988), IV Республіканської наукової конференції з історичного краєзнавства (Миколаїв-1989), IV Республіканської науково-практичної конференції "Пам"ятки народної культури і музеї" (Київ-1990), Науково-теоретичної конференції "Проблеми вивчення та пропаганди народної творчості як складової частини ук-

раїнської національної культури" (Ровно-1990), Республіканської наукової конференції "50 років воз"єднання Північної Буковини, Хотинського, Акерманського та Ізмаїльського повітів Бесарабії з Українською РСР" (Чернівці-1990), Республіканської наукової теоретичної конференції "Етнічна самосвідомість і національна культура" (Київ-1991).

Окремі аспекти розроблених у дисертації проблем висвітлювались автором на Міжнародних конференціях і симпозіумах: Міжнародній конференції "Еміграція населення західноукраїнських земель до Північної Америки на рубежі XIX-XX ст. Її роль в освоєнні канадського Заходу" (Чернівці-1990), "Еміграція українців до Америки після 1891 р." (Едмонтон, Канада-1991), Європейський симпозіум "Фольклор і сучасний світ" (Київ-1990), Міжнародна наукова конференція "Національне будівництво: минуле, сучасне, майбутнє" (Вінніпег, Канада-1991) і ін.

Матеріали дисертації доповідались також на декількох регіональних і обласних наукових і науково-практичних конференціях (Кам"янець-Подільський, 1985, Вінниця-1988, Івано-Франківськ-1989, Ужгород-1989, Вінниця-1989, Чернівці-1990, Коломия -1991) і ін.

Основні положення і висновки дисертації відбиті в поданих нижче 52 публікаціях, серед яких чотири монографії: "Традиційне господарство українців Північної Буковини в кінці XVIII-першій половині XIX ст." - М., ИНИОН АН СССР, деп. 1985. - № 18846 (8,0 др.арк.); "Типи традиційного сільського житла Північної Буковини XIX-першої половини XX ст." - М., ИНИОН АН СССР, деп. 1986, № 23166 (7,5 др.арк.); "Зміни в матеріальній культурі сільського населення Радянської Буковини (40-80-і рр. XX ст.)" - М., ИНИОН АН СССР, деп. 1988, № 35503 (10,0 др.арк.), "Матеріальна культура населення Північної Буковини в кінці XVIII-на початку XIX ст." - К., УМК ВО, 1989 (5,0 др.арк.). За матеріалами дисертації підготовлено і опубліковано ряд розділів у трьох колективних монографіях.

Структура роботи. Дисертація складається з вступу, шести розділів, висновків, списку джерел і літератури, додатку (картографічного та фотографічного матеріалу).

У вступі обгрунтовано актуальність проблеми історії матеріальної культури корінного українського населення Північної Буковини як в науково-теоретичному, так і в політико-практичному значенні. Підкреслено, що важливість вивчення традиційної культури Північної Буковини визначається в певній мірі тим, що територія дослідження є етноконтактною зоною, де перехрещуються елементи культури різних етнічних спільностей. Через це в агротехніці, житлі, одязі і їжі в найбільш викристалізованому вигляді міститься велика інформація про етнічні і етнокультурні процеси цього регіону світу.

Охарактеризовано головні джерела і стан розробки теми в історико-етнографічній літературі, визначена об'єкт, предмет і територію дослідження, вказано на основні методи дослідження: порівняльно-історичний, історико-генетичний, формально-типологічний, етнографічного картографування та безпосередніх польових спостережень.

Вступ містить також характеристику наукової новизни та практичного значення роботи. Тут же міститься перелік висновків і положень, які виносяться на захист: 1. Північна Буковина – давньослов'янська земля, давньоруська-українська територія, де чітко прослідковується спадковість східнослов'янської і української культури; 2. Матеріальна культура українців, як автохтонного населення, формувалась на протязі багатомістової історії буковинського краю під впливом природно-географічних, політичних, соціально-економічних і культурних факторів; 3. Матеріальна культура українців не є чимось застиглим і незмінним, а змінюється на протязі століть, відбираючи все корисне, краще, що стало традиційним, при запозиченні корисних елементів і технологічних способів у сусідніх народів; 4. Окремі види матеріальної культури українців Північної Буковини (народне житло, народний одяг, народна їжа) з середини ХІХ ст. до 80-х рр. ХХ ст. нагромадили ряд специфічних рис, що дало можливість дисертанту виділити чотири локальних комплекси та варіанти: Буковинське Поділля, Верхнє Буковинське Попруття, Буковинське Прикарпаття, Буковинська Гуцульщина; 5. На матеріальну культуру українців буковинського краю зробили значний вплив народи, які живуть

компактно або розсосереджено в Північній Буковині, румуни, молдавани, поляки, німці; 6. Матеріальна культура українців Північної Буковини свідчить про етнокультурні взаємовпливи і взаємозбагачення культур різних етнічних спільностей краю; 7. Основні елементи народної агротехніки, народного житла, народного одягу, народної їжі характеризуються генетичною єдністю з основними складовими матеріальної культури українців інших регіонів України.

Розділ перший - "Характеристика політичного і соціально-економічного становища Північної Буковини", який складається з двох параграфів, характеризує соціально-економічні зміни та політичне становище буковинського краю на протязі декількох століть.

У першому параграфі - "Соціально-політичні зміни в буковинському краї на протязі середньовіччя, в новий та новітній час" - показано історичний шлях буковинців від часу входження краю у склад Київської Русі до історичного возз'єднання краю з Україною у 1940 р. Ці декілька століть буковинський край був ареною військових зіткнень різних ворогуючих країн. Населення Північної Буковини неодноразово потрапляло у іноземну неволю. Ще в середині XIII ст. край був захоплений монголо-татарами, а потім багато століть перебував під гнітом угорських і польських магнатів, молдавських бояр і турецьких феодалів, австрійських баронів і румунських бояр. Незважаючи на те, що поневолювачі намагалися всіляко витравити із свідомості людей усе, що нагадувало б про спільність походження та історичну долю з українським народом, українці Північної Буковини зберегли свою мову, свої звичаї, свою культуру. Буковинці завжди підтримували і розвивали зв'язки з Галичиною, Поділлям, Наддніпрянською Україною.

Буковинський край в період молдавсько-турецького поневолення був дуже відсталим краєм. Подвійний кріпосницький гніт відбивався на усій політичній, господарській системі, на культурному житті.

Історичний розвиток Буковини в кінці XVIII-XIX ст. знаходився під значним впливом загальноєвропейського історичного процесу і співпав з такими головними явищами:

1) активне створення політичних блоків, метою яких було пере-

кровання існуючої політичної карти континенту; 2) криза феодално-кріпосницької системи і становлення капіталістичних відносин; 3) початок революційної епохи – антифеодальної боротьби і буржуазної опозиції, які вели до соціальної революції, пробудження національної свідомості; 4) промисловий переворот; 5) розвиток науки і техніки.

В ході русько-турецької війни 1768-1774 рр. буковинський край був звільнений від турків. Проте звільнення Буковини не було метою російського уряду і командування російською армією. Позиція Росії на мирних переговорах перекреслила всі сподівання українського населення Буковини на возз'єднання з Україною. Зраду російського уряду довершив генерал П.Рум'янцев, командуючий Дунайською армією, який за 5000 гульденів грошима і золотий портсигар, прикрашений діамантами фактично продав край Австрії. Він погодився швидко вивести війська і не чинити опору аннексії Буковини Австрією.

Включення Буковини, в тому числі і північної її частини, до складу Австрії було проведено наперекір волі народних мас, які прагнули до возз'єднання з Україною.

Австрія була в цілому однією з відсталіших країн Європи на початку XIX ст. Це відбилось і на становищі Буковини в складі імперії. Відповідно у складі імперії Габсбургів Буковина була однією з найвідсталіших земель протягом всього австрійського панування. Незважаючи на переважання в економіці краю сільсько-господарського виробництва, воно розвивалось в Північній Буковині набагато повільніше, ніж в країнах Західної Європи.

З листопада 1918 року наступив двадцятидвохрітний період окупації Буковини буржуазною Румунією. Захопивши Буковину, правлячі кола буржуазно-поміщицької Румунії встановили жорсткий режим терору. Румунські окупанти бачили Буковину як джерело силовини та дешевої робочої сили.

На пропозицію уряду СРСР румунський уряд 28 червня 1940 р. погодився звільнити Буковину і не заперечував проти включення буковинського краю до складу України. З території Північної Буковини і Хотинського повіту Бессарабії було утворено Чернівецьку область УРСР.

У післявоєнні роки проводилась відбудова народного господарства і соціалістичне будівництво. Буковинський край зазнав

21

*руська
армія
генерал
Рум'янцев*

негативних дій командно-тоталітарної держави. Селян насильно включали до колгоспів, розкуркулювали середнє селянство, закривали культові сируди і т.ін. Панування командно-адміністративної системи управління, відсутність гласності і демократії у 50-60-х роках привело до того, що різко знизилась продуктивність праці, не оновлювалась економіка, допускались прорахунки у розвитку освіти та культури.

Тільки з середини 80-х рр., в умовах перебудови і демократизації, було намічено шляхи і засоби подолання відставання і шляхи майбутнього прогресу нашого суспільства.

У другому параграфі - "Формування етнічного складу населення Північної Буковини" - дається характеристика і процес складання етнічних груп буковинського краю. В першу чергу прослідковані демографічні процеси на протязі XIX-80-х рр. XX ст. Зазначається, що кількісний склад населення Буковини на кінець XVIII ст. був невеликим. Та на час окупації краю Австрією у 1774 р. в краї нараховувалось близько 75 тис.чоловік.

Природний приріст і імміграція - основні джерела збільшення населення краю. Імміграція українців з Галичини, волохів з Семиграддя, молдаван з Молдавського князівства, росіян-старообрядців (липован) з Банату, вірмен-григоріанців з турецьких володінь, німців-протестантів з Польщі поживаються в перші десятиліття після окупації краю Австрією. На 1800 рік на Буковині нараховувалось вже майже 200 тис.жителів, а на середину XIX ст. майже пів мільйона.

На час окупації Буковини Австрією близько 30 відсотків населення було українське (русинського). У 80-х роках XVIII ст. спостерігається імміграційна хвиля румун-валахів з Трансільванії та німців з надрейнських областей. В містах німецьких держав були відкриті агенства по вербуванню і переселенню німців в Галичину і Буковину. Валахи і німці розселялись, головним чином, у містах, а також колоніями в Прутсько-Серетському межиріччі. Романський елемент переважав у Південній Буковині, де був представлений молдаванами і валахами, які розміщувались у Серет-Сучавському межиріччі окремими ареалами та колоніями при населених пунктах передгірської зони Буковини. Зростання молдавсько-валашського населення на Буковині прослідковується в час після окупації краю Австрією. Основна маса переселенців рятувалась від ту-

рецького соціального і релігійного гніту та від утисків поміщиків.

Австрійський уряд, проводячи шовіністичну політику германізації місцевого населення, широко відкрив шляхи для іміграції колоністів з німецьких держав від Рейну до Одера. Австрійці та німці на Буковині становили соціальну верхівку, були представниками основних експлуаторських класів. Вони займали ключові позиції в економіці, призначались урядом на головні посади в містах та в місцевій адміністрації, судах та інших державних установах. На початку ХХ ст. особливо посилювались прояви германізму, апологети якого вважали Буковину німецькою колонією або, як вони зазначали, "останньою фортецею німецької культури на Сході".

В останній чверті ХІХ ст. та на початку ХХ ст. етнічні процеси в краї характеризуються румунізацією українців. Українці майже повністю були позбавлені "своїх" феодальної і буржуазної верхівки. Румунські дворяни - землевласники і підприємці - у другій половині ХІХ ст. поступово посіли домінуюче становище в економіці краю, потіснивши навіть німців.

Румунізації українців сприяли особливості організації церковного управління і початкової шкільної освіти. Українське і румунське населення тут було православним і між його представниками не виникало суперечностей на ґрунті релігійного віросповідання. Етнічна самосвідомість у буковинських українців поєднувалась з релігійною.

Росіяни осіли на Буковині у 80-х роках ХУІІІ ст. У жовтні 1783 р. делегація липован (росіян-старовірів) у Відні просила уряд дозволити їм поселитись на Буковині. Перші поселенці росіян-некрасівці прибули на Буковину у квітні 1784 року в Темешварського Банату.

Одна з причин іміграції липован - видання імператором Йосифом ІІ в 1781 р. толерантного патенту про свободу віросповідання та звільнення чоловіків від рекрутства на 30 років.

Липовани займалися, головним чином, земляними роботами, роздрібною торгівлею (коробейники), садівництвом, бджільництвом, городництвом, а також оптовою закупівлею фруктів для перепродажу на ярмарках.

Вірмени – одні з найдавніших мешканців Буковини, у 1781 р. у краї їх проживало 129, у 1780 р. – 118 вірменських сімей. До поселення на територію краю їх привертало релігійні свободи і торгово-ремісничі пільги. Основним їх заняттям були торгівля (Худоба, коні, юрнберзькі та східні товари), гарбарство, кушнірство, ювілірна справа, орендування поміщицьких, церковних та державних маєтків. Розвиток торгівлі і ремесла згодом привів до збагачення і соціальної диференціації вірменських колоністів, виникнення купецької знаті, перетворення окремих ремісників у промисловців і орендарів.

Згідно з переписом від грудня 1776 р. на Буковині мешкало 526 сімей євреїв. Після окупації краю Австрією євреї розмістились у Чернівцях, Садгорі та Вижниці. Тут вони займались, головним чином, торгівлею (оптовою і роздрібною), ремеслом (кравці, перукарі, мельники, ювеліри), орендою. Для євреїв австрійська адміністрація краю встановила високий національний цenz при оплаті контрибуції, метою якого було обмеження їх еміграції на Буковину.

Соціально розшарування торкнулося всіх верств єврейського населення. Євреї-лихварі з часом захопили у свої руки всю внутрішню оптову та роздрібну торгівлю у Вижниці, Садгорі і Чернівцях, тиснули негласним монопольним договором на ціни дрібних торгівців і ремісників своєї та інших національностей, які розорувались і змушені були емігрувати. Масова закупівля худоби за низькими монопольними цінами лихварською купецькою верхівкою та винищення лісу, який йшов на експорт, доповнювались спекулятивними продажем промислових товарів, шинками майже в кожному селі та визиском орендарів. Все це викликало протест незаможних верств населення.

В етнодемографічному розвитку Північної Буковини з середини XIX ст. важливу роль відіграють міграційні процеси. Скасування кріпосного права у 1848 р. значна підвищило мобільність населення. Реформа прискорила процес розшарування селянства, його збіднення, обезземелення. Це все створило умови для інтенсивної еміграції населення в кінці XIX-на початку XX століття.

Серед різних етнічних груп Північної Буковини, які залишали край і переселилися за океан в кінці XIX-на початку XX ст., українські емігранти становили 40 відсотків. Основну масу пересе-

кріпосне право?

ленців в Україні майже до кінця XIX ст. поглинали США. Буковинський переселенський рух у Канаду, який почався у 1887 р. і розширився в 90-х роках XIX ст., був продовженням еміграції українців у США і Південну Америку.

Розділ другий - "Народна агротехніка Північної Буковини" - складається з чотирьох параграфів і присвячений аналізу стану народної агротехніки (буковинським ґрунтам, землекористуванню, землеробській техніці, зберіганню та переробці врожаю) на протязі XIX - першої половини XX ст.

У першому параграфі - "ґрунти буковинського краю" проаналізовано характер буковинських ґрунтів у всіх трьох природно-географічних зонах.

Територія Північної Буковини розташована на зіткненні гірського регіону і рівнини і відзначається значною різноманітністю ландшафту. В межах буковинського краю зустрічаються гірські хребти з густою хвойною рослинністю, горби з буково-грабовими та дубовими лісами, широкі долини та степові рівнини.

Буковинський край поділяється на три ґрунтово-кліматичні зони, що відрізняються між собою рельєфом, геологічною будовою, рослинністю, кліматичними умовами. Це карпатська гірська зона, прикарпатська передгірська і рівнинна або лісостепова зони.

У гірській зоні, яка займає п'яту частину регіону Північної Буковини, ґрунти утворюються переважно під впливом лісової рослинності. Ґрунти, які утворюються під впливом лісів є опідзоленими лісними буроземами, а на полонинах - дерново-буроземні.

Для землеробства у Карпатах придатні переважно долини рік. Головні ріки гірської зони - Черемош, Путилка, Серет. Поперечні долини, утворені цими річками, мають велике господарське значення. Вони освоєні для землеробства.

У передгірській зоні утворення ґрунтів відбувалося під впливом лісової рослинності. Ця зона характерна підзолистими ґрунтами, але опідзолення тут проступає сильніше, ніж у Карпатах. Ці ґрунти мають білий підзолистий шар на поверхні і дуже щільний глиняний шар на певній глибині. Він настільки щільний, що не пропускає воду атмосферних опадів, в результаті чого вода застоюється і ґрунти заболочуються.

У передгір'ї спостерігаються також ясно-сірі і темно-сірі підзолисті ґрунти. Місцевість з наближенням до річки Прут вкри-

та дерново-підзолистими ґрунтами в комплексі з дерново-карбонатними. Усі ґрунти передгірської зони мають надмірну вологість. Підзолисті ґрунти відзначаються значною кислотністю, нетривкою структурою, відповідно їх характеризує і поганий водоповітряний режим, вони бідні на органічні і мінеральні добрива. Їх природна родючість невисока.

Рівнинна зона буковинського краю займає Прут-Дністровське межиріччя. На ній від Чернівців до Хотина простягається Хотинська височина. Ця частина Північної Буковини найбільш придатна для ведення землеробства. Тут під землеробство використовується до 70% всієї площі. Значну площу тут займають сади і городи. Ця зона багата на балки, озера, потічки і яри.

Під впливом трав'яної рослинності у рівнинній зоні утворились ґрунти дернового типу - чорноземи. У місцях широкої наявності лісової рослинності утворились ясно-сірі і темно-сірі підзолисті ґрунти. У долинах річок та боліт залягають чорноземно-лучні та лучні ґрунти.

У північно-західній частині Прутсько-Дністровського межиріччя поширені великі площі землі з карстовими воронками та нависаючими над балками гіпсовими виступами.

Для підвищення врожайності сільськогосподарських культур використовували різні способи удобрення: попіл, гній і т.п. У XIX- на початку XX ст. практикувалось удобрення ґрунту шляхом використання зеленого удобрення. Рослини, які самі концентрують азот з повітря, витягують з землі корисні речовини, приорювали восени у зеленому вигляді. Для цього способу удобрення могли використовувати горох, біб, люцерну, конюшину і ін.

Проникнення капіталістичних відносин у сільське господарство краю привело до деякого покращення буковинської агротехніки. Такі мінеральні добрива, як суперфосфат, чилійська селітра, томасич та ін. довозились на Буковину з-за кордону вже в середині XIX ст. Особливо їх використання зросло на початку XX ст.

У другому параграфі - "Землекористування" досліджено основне заняття сільського населення - землеробство і тваринництво у плані використання землі.

Зосередження майже всієї оброблюваної землі в руках поміщиків, церкви та держави, з одного боку, і безземелля селян як основних виробників, з другого боку, в значній мірі визначило ха-

рактер розвитку землеробства.

Для ведення продуктивного сільського господарства важливе значення відіграє живлана система землеробства. На початку XIX ст. ще дуже широко побутували примітивні системи землеробства, успадковані від попередніх епох. Це в першу чергу екстенсивні форми ведення землеробства: вирубно-вогнева або підсічно-вогнева та вирубна системи. В цей час можна було зустріти в краї, особливо в рівнинній і передгірській зонах, перелогову систему землеробства. В окремих господарствах, як правило заможних селян, в поміщицьких господарствах зароджується багатопільна і плодозмінна системи.

На початку XIX ст. відмічено побутування на території рівнинної і передгірської зон краю двопільної і трипільної систем.

На початку і в середині XIX ст. в долинах річок в цей час посіви озимої пшениці займали вже майже 80%, а ярової - 20%. У передгірській і гірській місцевостях площі озимої і ярової пшениці займали майже однакову кількість орної землі.

Основною галуззю землеробства в кінці XVIII-XIX ст. було кукурудзівництво. Під посів кукурудзи на початку XIX ст. використовували майже 25% орної землі, а у рівнинній зоні і до 30%.

Значне місце серед землеробських культур займало жито. З 90-х років XVIII ст. на Північній Буковині появляється картопля, вирощування якої прогресує в XIX і першій половині XX ст.

У другій половині XIX ст. і до 40-х рр. XX ст. серед сільськогосподарських культур в Північній Буковині переважають зернофуражні. У гірській зоні переважали такі культури, як овес, жито, кукурудза. Більшою різноманітністю відзначаються сільськогосподарські культури у передгірській зоні. Крім вівса, ячменю, кукурудзи, соняшника, сої, квасолі, тут вирощували соняшник, чумизу, гречку, просо. Добре було розвинене землеробство у рівнинній зоні.

Екстенсивне ведення господарства, намагання будь-що збільшити посівні площі під окремі культури в передгірській і гірській зонах Північної Буковини вело до значного скорочення лісів. Так, порівняно з 1820 р. у 1898 р. загальна площа лісу у всіх зонах краю скоротилась більш ніж на 10%.

Далі дається характеристика використання землі в умовах румунського окупаційного режиму, коли була проголошена так звана

"аграрна реформа" на Буковині, яка привела до ще більшого зubo-
 жіння трудящих села. Реформа не ліквідувала земельного голоду
 для селян. Основна маса селянства і далі складалась з дрібних
 хліборобів, серед яких 80% володіли землею до 2 га.

Після встановлення Радянської влади на Буковині у розміщен-
 ні сільськогосподарських культур відбулись значні зміни, особ-
 ливо після проведеної в переважній більшості насильницькими
 методами колективізації. Розширились посіви цукрових буряків,
 тютюну, овочевих культур. Якщо в 1950 р. під озими було відве-
 дено 33,9% всієї посівної площі, то в 1971 р. лише 18,9, а в
 1985 р. всього 17%. Проте вирощування цукрових буряків збільши-
 лось відповідно 5,6%; 9,9%; 1,2%.

Колгоспи і радгоспи зосередили в себе 290 тис.га землі від
 загальної посівної площі 346,2 тис., а у селян у присадибному
 користуванні залишилась всього 51 тис.га. Відведення значних
 посівних площ під цукрові буряки – пізньо-осінню культуру при-
 вело до того, що з року в рік все більше врожаїв цукрового бу-
 ряка не вдавалось зібрати до настання морозів. Волонтаризм і
 відчуження селян від землі поступово привели до зниження продук-
 тивності праці у сільському господарстві, а на кінець 80-х ро-
 ків ХХ ст. і до глибокої кризи всього сільськогосподарського
 виробництва.

У третьому параграфі розглядаються питання характеру і осо-
 бливостей землеробської техніки "Землеробська техніка".

В агротехнічному процесі вирощування сільськогосподарських
 культур запорукою успіху є підготовка ріллі, що забезпечується
 землеробською технікою. В ХІХ ст. хлібороби буковинського краю
 для обробітку ґрунту користувались як ручними знаряддями, так і
 тягловими. Серед ручних – це лопата, мотика, сапа, граблі. Тяг-
 лові знаряддя обробітку ґрунту – це плуги різної модифікації,
 культиватори, борони. На початку ХІХ ст., а в деяких місцях і
 до середини століття користувались для розпушування ґрунту ра-
 лом.

Далі характеризуються окремі знаряддя обробітку ґрунту за
 конструкцією і технологією використання. Зазначено конструктив-
 ні відмінності плугів, які використовувались для обробітку ґру-
 нту у гірській місцевості краю. Звернута також увага на все
 ширше побутування залізних плугів на кінець ХІХ ст. та на по-
 чатку ХХ ст.

У другій половині XIX ст. кращою стає агротехніка. Так, у частині Хотинського повіту (Закордонна Руська Буковина) у 1871 р. застосовували вже 502 поліпшених плуги та 2259 борін, а в 1897 р. - відповідно 6488 і 7468. Проте подібні зрушення стосувались лише поміщицьких господарств. Переважна більшість селян продовжувала користуватись примітивними знаряддями. Так, у 1887 р. у селянських господарствах Північної Буковини використувалося 13239 простих дерев'яних плугів і рал, 13416 дерев'яних борін.

Окремо виділено матеріал про способи і технічне оснащення сіви. Дана характеристика ручних саджалок, якими буковинські селяни висаджували бобові, кукурудзу та інші зернові культури.

В загальному рівень технічного оснащення селянських господарств Північної Буковини в кінці XIX-30-х рр. XX ст. залишався низьким. Так, у Сторожинецькому повіті передгірської зони у 1930 р. на більш ніж 37 тисяч господарств з наділами в 1-5 га припадало на кожні 100 господарств по 12 сох, 3 плуги, 20 борін, 0,01 сівалок. На III господарств поміщицьких, які мали від 50 га і більше припадало 49 сох, 306 плугів, 6,2 сівалки. В загальному забезпеченість селянських господарств інвентарем була низькою.

У 1940 р., напередодні возз'єднання Північної Буковини з Українською РСР, на один плуг припадало 12 га землі, на одну борону - 10, на одну сівалку - 420, кінну молотарку - 1540, віялку - 500 га. Загалом за рівнем наявності сільськогосподарської техніки Північна Буковина відставала від інших провінцій Австро-Угорщини.

Вирощений з великими труднощами хліб необхідно було вчасно зібрати. Примітивні, малопродуктивні знаряддя (серп, коса) вимагали максимуму людської праці. Тому на жнива виходили всією сім'єю. Багатші наймали батраків, сезонних робітників, а поміщики до 184 р. застосовували працю селян-кріпаків.

Подано далі опис і конструктивні особливості жнивної народної техніки, способів складання скошеного хліба, техніки молотьба.

Четвертий параграф - "Зберігання та переробка врожаю" - містить матеріал про збереження врожаю та підготовку сільськогосподарських культур до збирання (віяння, молотьба, збереження

в засіках, ямах, погребках і т.п.). Описано посуд, в якому зберігались і перероблялись продукти врожаю. Зокрема, зазначено широке побутування ручних і ніжних ступ, ручних кам'яних жорен для розмелювання зерна на крупу і муку.

У рівнинній і передгірській місцевості для молотьби великої кількості зерна живили вітряні млини, а у гірській і почасти передгір'ї - водяні млини непорушного типу.

Розділ III - "Поселення та житло українського населення Північної Буковини" - складається з 4-х параграфів, в яких дана характеристика типів поселень і садиб, планування селянського житла, матеріалу та конструктивних способів спорудження народного житла, його інтер'єру та екстер'єру.

У першому параграфі - "Типи поселень та садиб" - зазначається, що поселення характеризують різні сторони того чи іншого народу в плані суспільної організації. Проте форма, тип поселення, перш за все, залежить від умов географічного середовища, від рівня густоти населення. На характер поселення впливають стан і розвиток продуктивних сил і економічна структура суспільства.

На території Північної Буковини в XIX - першій половині XX ст. мали місце такі типи планування сільських поселень (приводиться карта): 1) гніздовий або купковий тип (для рівнинної зони); 2) вулично-квартальний тип (для рівнинної зони); 3) радіальний і вулично-квартальний (для передгірської зони); 4) лінійний, вулично-квартальний і гніздовий (для гірської зони). Переважаючим типом поселень було гніздове село в передгірській і гірській зонах, а в рівнинній зоні - вулично-квартальне село.

Гніздове село складалося з окремих хуторів - кутів. Усі кути, як правило, входили в межі села, хоча часто знаходились на значній відстані один від одного. В цілому село складалося з декількох гнізд. Гніздове планування поселень на території Північної Буковини прослідковується за археологічними матеріалами вже з середини I тис. (Б.О.Тимошук). Кути-патронімії збереглися і до наших днів як у передгірській, так і в гірській частинах краю. Правда, значна частина кутів-хуторів була знищена непередуманим адмініструванням у кінці 50-х та на початку 60-х рр. XX ст.

Безсистемна забудова поселень передгірської зони краю роз-

вивалась і мала багато прикладів у зв'язку із значними пережитками первісних відносин. Про існування первісних пережитків свідчить те, що вигони ("толоки") у жителів цих поселень були спільними. Довгий час ще в ХІХ ст. були спільними і лісові масиви.

При формуванні і розвитку гніздово-хутірної системи поселень в Північній Буковині в умовах приватної власності на землю велику роль відіграли природні умови краю. Невелика кількість рівних, придатних для землеробства земель в передгірській і гірській місцевостях краю, роздрібленість сільськогосподарських угідь в умовах дуже розчленованого рельєфу місцевості були важливими факторами і причинниками розсосередженості поселень, формування гнізд-хуторів.

Особливо хаотичним безсистемним плануванням поселень характеризується гірська зона краю. Русько-Довгопільський округ, частина Вижницького і Радівецький округи були слабо заселені в ХІХ ст. Тільки в першій половині ХХ ст. з інтенсивним розвитком деревообробної промисловості і підвищенням попиту на тваринницьку продукцію тут різко зростає кількість населення. Гірські умови передбачали важке і злиденне життя селян в умовах кріпосницької, а потім і капіталістичної експлуатації.

За розмірами поселення Північної Буковини були різними. У середині ХІХ ст. найбільш великими поселеннями рівнинної зони були села у 600-700 хат (Заставна, Шипинці і ін.). Поряд мали місце і дуже малі села у 50-60 хат (Синівці, Кут Баїнський, Біла).

Буковинські поселення склалися з селянських садиб, адміністративних і культових споруд. При плануванні садиби і її забудові господарськими і житловими спорудами певне значення мали природно-географічні умови, стан економіки регіону, історична обстановка, етнічна традиція.

Кожна з трьох зон Північної Буковини характеризується певними особливостями в забудові садиби при загальному східнослов'янсько-українському характері її влаштування. У залежності від розмірів на садибі господарських споруд, хати, огорож прослідковується в буковинському краї певні типи-дворів-садиб:

І. Закритий двір, коли всі будівлі розташовувалися в замкнутому по периметру і наближеному до квадрата прямокутнику. Поширеним варіантом закритого двору на Буковинській Гуцульщині в

кінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. була гражда.

2. У передгірській і рівнинній зонах в ХІХ – на початку ХХ ст. мали поширення "Г" і "П" – подібні садиби. В селах буковинського краю можна було зустріти в кінці ХІХ ст. і в першій половині ХХ ст. "П" подібний тип садиби, який був перехідним типом між закритим двором і "Г" – подібною садибою.

3. Садиба з вільним розміщенням будівель – незв'язана забудова двору була поширена у всіх зонах Північної Буковини. Проте переважала вона в гірській і передгірській зонах краю.

Далі подано характеристику складових частин садиб різного типу.

4. У Північній Буковині можна було зустріти (у всіх зонах краю) садиби з однорядним або дворядним розташуванням будівель – погонний двір. Кількість і розміри господарських споруд на садибі залежали від заможності селянина та від розмірів його присадибної ділянки.

Садиби українців Північної Буковини 20–40-х рр. ХХ ст. в основних рисах залишились такими ж як і в кінці ХІХ ст. Історична обстановка, соціально-економічний розвиток краю мали велике значення для планування і забудови поселень і садиб.

Другий параграф – "Планування традиційного селянського житла" – присвячений вивченню характеру планування народного житла українців Північної Буковини.

Житло сільського населення Північної Буковини пройшло в своєму розвитку довгий шлях – від однокамерного напівземлянкового, землянкового до багатоканального наземного з усіма зручностями житла.

Археологічні (Б.О.Тимошук, О.П.Черниш) та етнографічні матеріали дозволяють прослідкувати еволюцію житла, починаючи з давніх часів.

Двоканальні житла типу "хата-сіни" поряд з одноканальними побудували на селі на протязі багатьох століть. Навіть в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. двоканальне житло було найпоширенішим у краї.

Житла на території карпатських поселень мали локальні планувальні відмінності. Зокрема, при спорудженні двоканального ("сіни-хата") та триканального ("сіни-хата-комора") житла набули широкого поширення на початку ХХ ст. прибудови вздовж напільної стіни вузького хліва для худоби – "притули".

В середині XIX ст. на всій території передгір'я і Буковинського Попруття рівнинної зони самого поширення набуває тип трикамерного житла (сіни-хата-хата), (хата-сіни-хата). Процес утворення трикамерного житла в передгір'ї і рівнинній зоні проходив по-різному – як шляхом поділу сіней поперечною стіною, так і об'єднанням сіньми двох кімнат.

Розвиток трикамерного типу житла у 20-40-х рр. ХХ ст. проходив під значним впливом соціально-економічних факторів. Третє приміщення спочатку було господарським, потім обладнувалось під літнє житлове і житлове опалювальне приміщення. Побутував у передгір'ї і рівнинній зоні інший варіант трикамерного житла з сіньми посередині – "хата на дві половини" ("хата-сіни-хата").

В 30-х роках ХХ ст. поширюється в гірській зоні Північної Буковини тип житла "дві хати підряд". Створення другого жилого приміщення при даному плануванні йде за рахунок добудови до дво- або трикамерного житла ще одного жилого приміщення, але поряд з першою житловою кімнатою ("сіни-хата-хата").

Поряд із стаціонарними сільськими житлами в гірській зоні і частково в передгір'ї були наявні в XIX-першій половині ХХ ст. сезонні житлові споруди: застайки, полонинські колиби, стаї, зимарки, колиби лісорубів. Сезонні житлові і господарські споруди є важливою складовою частиною матеріальної культури українців Північної Буковини. Вони відігравали важливу роль при веденні відгінного пастушеського скотарства Буковинської Гуцульщини.

У третьому параграфі – "Матеріал та техніка спорудження народного житла" – досліджено застосування певних будівельних матеріалів і способів та прийомів будівництва народного житла.

Важливим моментом при спорудженні сільського житла був вибір місця під хату. Вибір місця обумовлювався певними обрядами і магічними діями. При виборі місця для хати керувались також народними віруваннями, які забороняли будувати нове житло, зокрема, за таких умов, коли воно планувалося: 1) меншим від старого за розмірами (щоб не зменшилась сім'я); 2) на місці, де росло дерево (бо будинок буде сирий і до членів сім'ї може прийти всяке нещастя); 3) на місці старої хати, якщо в ній трапилось якесь нещастя; 4) в тих місцях, де викидають сміття (в нього тоді може вдарити блискавка) і ін.

В буковинському краї з давніх часів використовували при бу-

дівництві хати своєрідні види допомоги - "клаку", "толоку".

Будівництво житла починали з закладки фундаменту, але в житлах ХІІ-ХІІІ ст., а подекуди і в ХІХ ст. фундамент був відсутній. Його замінювали дерев'яні стовпчики-підкотини або за основу хати служив перший вінець зрубу - підвалина.

Стіни більшості жител зводили у зруб з випуском. Зрубний тип житла, як свідчать археологічні дані, відомий у буковинському краї ще з ХІ ст. (О.О.Ратиц). В кутах дерево вінця зрубу з'єднувалось зарубками - "в лапу", "в каню", "в охлоп", "комбінована врубка". Для стін з протес врубки мали назву "в угли", "німецький замок".

В рівнинній частині Буковини досить часто можна було зустріти хату зрубного типу, особливо в припрутських селах. Часто такі хати заготовлялись гуцулами в Карпатах, а потім перевозились дарабами в передгір'я чи рівнинну частину краю і там збирались у зруб.

Основним матеріалом стін житла рівнинної зони краю в кінці ХІХ-на початку ХХ ст. була глина у поєднанні з низькоякісним деревом (хворост, лоза, дерево листяних порід і ін.). У рівнинній зоні переважала стовпова конструкція житла. На Буковинському Поділлі та частині Хотинщини серед різних варіантів спорудження глиняно-деревних стін виділяються: 1) стіни "на стовпах у вакид"; 2) стіни "на стовпах з вальками"; 3) стіни "на стовпах з кілля" (кільковані стіни) і ін. Зустрічаються тут також "глинобитні стіни" або "глиноліті". Мале місце в буковинському краї (передгір'ї та рівнинній зоні) "фахверкова" система виведення стін. За цим способом споруджували дерев'яний каркас стін, проміжки між стовпами заповнювали глиняним розчином.

Відзначається різноманітністю влаштування перекриття стін та покриття даху (солома, очерет, дранка). Далі подаються результати дослідження різних способів перекриття і покриття даху в окремих зонах буковинського краю.

Четвертий параграф - "Інтер'єр та екстер'єр народного сільського житла" - висвітлює внутрішнє і зовнішнє влаштування житла. Внутрішнє планування житла складалося на протязі століть і тому воно характеризується певною однотипністю для різних регіонів України.

Відсутність санітарно-гігієнічних умов була нормою житла українських селян. Особливо відчутною вона ставала в холодну пору року, коли виникала потреба в опаленні хати. Часто селяни в сінях, а то й у хаті утримували худобу, птицю. У житлі загальною площею 15-20 м² при висоті стін до 2 м зосереджувалось все життя сім'ї, яка часто складалась з 10-12 чоловік. Тут же в хаті розміщувався громіздкий верстат - кросна для ткацтва, а також різне ремісниче спорядження для чоловічих домашніх промислів.

Проте, незважаючи на таку робочу обстановку в хаті, весь простір житлового приміщення хати був умовно поділений на зони: робоча зона - біля печі та перед вікнами, зона для сну - постіль, лави, піч; святкова, почесна зона - місце біля столу під образами.

Важливе місце в інтер'єрі хати відводилось печі. Буковинські печі відзначалися великими розмірами, часто піч займала четверту частину простору житлового приміщення.

Далі подається характеристика і особливості курних, напівкурних, напівкурних "з гаджаком", "з корном", варистих, з кахлями, хлібних печей з плитою та ін.

Окремо розглядаються інші предмети інтер'єру - двері, лави, мисники, шафи, жердки, постелі, столи, сволоки, скрині, стільці.

Інтер'єр великої хати або іншої кімнати житла мало чим відрізнявся від інтер'єру хатчини (житлової кімнати). Якщо велика хата використовувалась лише для прийому гостей під час свят, то тут, як правило була відсутня піч. Все інше в інтер'єрі повторювало житлову кімнату.

Важкі соціально-економічні умови життя буковинських селян знайшли своє відображення не тільки у внутрішньому плануванні та інтер'єрі, а й у зовнішньому вигляді. Багато селянських хат ззовні виглядали дуже просто - побілені стіни, прикрашені різьбою по дереву виступи крокв даху, кутових та підваulinних вінців, малюнки навколо вікон і т.ін. Не дивлячись на важкі умови життя селяни дбали про художньо-естетичне оформлення зовнішнього вигляду хати. Далі характеризується за елементами зовнішнього влаштування традиційного селянського житла - призьби, підстріхові лиштви, галереї-ганки, двері і коробки дверей, прицілки, виступи гребеня, отворів-голубників у дахах, покритих дранкою, "карбовані" дахи солом'яного покриття.

Розділ четвертий - "Народний одяг" присвячений аналізу розвитку одного з основних компонентів матеріальної культури українського населення Північної Буковини.

Розділ складається з 4-х параграфів. У першому параграфі - "Становлення народного одягу українського населення Північної Буковини" - показано як протягом століть народ відбирав раціональні форми крою, найдоцільніші і доступні матеріали та способи оздоблення, орнаментативні. В ході цього процесу вироблявся стиль, етнічні традиції. Прядіння і ткацтво, обробка шкіри і хутра, порівняльна характеристика одягу слов'янського населення від самої ранньої доби до XIX-першої половини XX ст. знайшли своє місце у дослідженні. Окремо аналізується народний одяг періоду XIV-XVIII ст., коли йшов інтенсивний процес формування української народності, а разом з нею і складовий елемент культури - костюм.

Довгочасне перебування населення буковинського краю у іноземному поневоленні не могло не відбитись і на народному одязі. В період панування в Північній Буковині молдавських господарів, а разом з ними і турецьких феодалів в український буковинський костюм проникають такі елементи як, наприклад, головний убір - "фес", нагрудні прикраси дівчат та жінок - "салби". Проте в цілому і в цей час український костюм зберіг свій східно-слов'янсько-український характер. В середині XIX ст. формування українського народного одягу Північної Буковини в основному завершується. Окремі зміни і доповнення (в жіночих сорочках, прикрасах, наплечному одязі-кожухах) українського буковинського народного одягу відмічається в 20-30-х роках - часі входження краю до Румунської держави.

Другий параграф - "Матеріал і техніка виготовлення народного одягу" - дає уявлення про сировину та технологію виготовлення окремих елементів народного костюма. В XIX-першій половині XX ст. основною сировиною для виготовлення одягу були конопля, льон, шкіра, овеча шерсть - тобто продукти домашнього виробництва. Подається технологія вирощування конопель і льону та приготування пряжі і домотканого полотна з них. Виділено етапи і послідовність виготовлення одягу з овечої шерсті. Зазначено, що в XIX-першій половині XX ст. в буковинських селах вироблялась кількість пряжі і полотна, які практично повністю задовольняли потреби сільських жителів. Тільки в середині XX ст. з широким

використанням фабричних тканин та відсутністю земельних ділянок у селян для вирощування льону чи конопель домашній спосіб виготовлення полотна занепадає, а в 60-х роках зовсім зникає.

Українське населення Північної Буковини з давніх-давен для виготовлення одягу використовувало домашню сировину. Для виготовлення сорочок, штанів-"портяниць", рушників, ширінок використовувалось домашнє льняне полотно. З конопель і льону виготовляли буденні тканини, різні доріжки, налавники, мішковину. В гірській місцевості і частково в передгір'ї в значних розмірах виробляли тканини та сукна з овечої шерсті. Вовняна тканина йшла на виготовлення сардаків, мант, гугль, штанів-гачів, горботок, поясів і ін. Широке вживання на Північній Буковині мали вироби з шкіри. Місцеві майстри вмiли досконало обробляти шкіру і виготовляти з неї взуття (постоли, черевики, чоботи), реміні -"череси", прості реміні, ремінну зброю для коней, різні сумки - "тобівки", "телки".

Складові частини традиційного народного одягу аналізуються у однойменному другому параграфі. За переліком жіночого та чоловічого комплексу традиційного костюму подається поелементна характеристика.

На території Північної Буковини комплекс жіночого традиційного костюму складався з сорочки, поясного одягу у вигляді одного платового (горботки, фоти, запаски) або двоплатового (запаски) полотнища, сарафана -"ріклі", плечового одягу - овечої безрукавки (киптаря, кожушини), суконного сардака, кожуха, головних уборів (дьордаників, трави, кодів, вінків, рушників, переміток, наміток), взуття (черевики, постоли, чоботи-чорнобривці) та доповнюючих елементів - нагрудних прикрас, прикрас голови і ін.

Комплекс традиційного одягу чоловіків включав у себе сорочку, поясний одяг - "портяниці", "гачі", "мишини", плечовий одяг - безрукавку, сардак, манту, кожух, головні убори (капелюхи, кучми, кресані), взуття (постоли, чоботи) та доповнюючі елементи - пояси, сумки-тобівки, персні, ширінки і ін.

В різних зонах буковинського краю в ХІХ-першій половині ХХ ст. побутували різні типи жіночих сорочок - "моршянки", тунікоподібні -"хлп"янки" і сорочки "на кокетці". В роботі дається час і регіон побутування того чи іншого виду жіночих і чоловічих сорочок та інших складових частин народного костюма.

Четвертий параграф – "Локальні комплекси традиційного народного одягу" – присвячений виділенню декількох комплексів, кожний з яких побутує в певному територіальному регіоні і, як правило, локальність його рис за межами цього регіону проявляється епізодично.

Український народний одяг представлений у краї чотирма комплексами: Буковинського Поділля, Верхнього Буковинського Попруття, Буковинського Прикарпаття і Буковинської Гуцульщини.

У комплекс традиційного народного одягу Буковинського Поділля (сучасна територія Заставнівського та частина Хотинського районів Чернівецької області) входили: у жінок – сорочка з цільнокроєним рукавом і на кокетці, одноплатове і двоплатове поясне вбрання, фартух; у чоловіків – сорочка тунікоподібного крою, полотняні, шерстяні і хутрові штани. Обом статям належали безрукавки з овечої шкіри, кожухи, манти. Влітку чоловіки та жінки взувались у постоли, черевики, взимку – в чоботи. Жінки пов'язували голову "переміткою", а також хусткою; чоловіки носили зимою на голові шапку – "кучму", а влітку – солом'яні та фетрові капелюхи. Дівочими головними уборами і прикрасами були вінки, "капелюшиння", стрічки, окремі квіти. Характерною рисою подільських кептарів є їх архаїчний "перегинковий" крій із спущеними плечима. Поверх основних елементів одягу, які вдягали в осінньо-зимовий період, чоловіки і жінки носили напівпальто – "сірійку", довге пальто – "манту". Для кожухів поділля також є характерним "перегинковий крій". Серед жіночих прикрас найчастіше використовували "салби", "гирданики", "ковтки".

Традиційний комплекс народної носії Верхнього Буковинського Припруття (сучасна територія Кіцманського і частина Новоселицького районів) відзначається широким побутуванням тунікоподібного крою сорочок жінок, подовженням безрукавки-кептаря, використанням хутра тхора при орнаментативній і прикрашанні кептарів, використанням такого виду поясного одягу, як "фота з фустами", "рікля", дівочих головних уборів – "карабулі", "кодів", "трави".

Своєрідністю чоловічих сорочок є їх багата орнаментативність. Вишивка розташовувалась, в першу чергу, по краях рукавів і подолу, обрамляла розріз пазухи. В цьому регіоні відмічений своєрідний спосіб носіння чоловічих сорочок. Чоловіки з початку ХХ ст. одягали на свята на себе дві сорочки, причому нижня обов'яз-

кового повинна була виступати на краях рукавів, паузного розрізу, навколо шийного викоту.

Для поясного одягу чоловіків характерним було акуратне багатосмужкове гофрування доколінної частини штанів—"портяниць"—"відзбірувані портяниці", оздоблені вишивкою або циркою в низу холошень.

Найбільшою різноманітністю і мальовничістю відзначаються головні убори як жінок, так і дівчат. Такого розквіту і розмаїття головних уборів не знає ні один регіон буковинського краю (коди, трава, карабуля, капелюшиння, вінок і ін.). Жінки вплітали волосся в кирпу і пов'язували намітку.

Чоловічі капелюхи прикрашались виготовленими з кольорового бісеру "вісьорка", "квітками", які закріплювались збоку шапки.

Жіночі нагрудні прикраси були представлені салбами, кораллами, шлярками, пацьорками.

Комплекс народного одягу Буковинського Прикарпаття (територіально це сучасні Сторожинецький, Глибоцький, частина Вижницького та частина Кіцманського районів) маючи спільну основу з іншими етнографічними регіонами буковинського краю, частково об'єднав у собі особливості костюмних комплексів рівнинної і гірської зон північно-буковинського краю.

Найбільш відмінні риси чоловічого і жіночого комплексів проявляється в побутуванні тунікоподібної сорочки з елементами "моршянки", у виготовленні кептарів з оздобленням країв домотканним смушком — "первіяном", "гульвим смушком". З 20-30-х рр. ХХ ст. в цьому регіоні дістали поширення широкі чоловічі пояси "коланіки", виготовлені з шерсті і прикрашені тканим різнокольоровим рослинним орнаментом.

Для жіночого одягу передгірського регіону в ХІХ ст. була характерна безполиква сорочка "зморшянка" з невисокими уставками на плечах і елементами "скісного рукава". На початку ХХ ст. на зміну "моршянки" прийшла сорочка тунікоподібного крою, яка ввібрала в себе деякі елементи крою і орнаментативні попередніх "зморшинок".

У чоловіків поряд з сорочками, в яких рукав закінчувався вільно, побутували сорочки з зібраними рукавами — "брицарями". Вишивка носила поліхромний характер. Були певні особливості і в інших частинах як жіночого, так і чоловічого костюмних комплексів.

Особливою барвистістю і різноманітністю відзначається тра-

диційний комплекс одягу українців-гуцулів Буковинської Гуцульщини (сучасної території Путильського, частини Вижницького районів).

Жіночий комплекс традиційного костюма складався з сорочки "моршянки з цільнокровним рукавом - "рукав"єнка", а з початку ХХ ст. - сорочки тунікоподібного крою - "хлоп"янка", "камашка" з призбираним рукавом. Поясний одяг - опинки, одноплатові та дво-платові запаски. Головні убори - рушники з гофрованою передньою частиною. Головні прикраси дівчат - "бовтички", "заплітки", для молодої - "чільце". Нагрудні прикраси - гердани, згарди, салби, пацюрки.

Далі подано локальні особливості чоловічого народного костюма ("мужескі спідниці", укорочені сорочки, штани - "гатки" гуглі і ін.).

Наявність чотирьох локальних костюмних комплексів української народної носії Північної Буковини відбиває регіональні особливості господарської діяльності населення, спосіб його життя, форми сімейного і суспільного побуту. Соціально-економічні і історичні фактори розвитку краю також наклали відбиток на характер і розвиток одягу. У всіх чотирьох комплексах народного одягу українців знайшли відбиток соціальні, вікові, суспільні особливості життя буковинців, які особливо чітко проявились з розвитком капіталістичних відносин.

П'ятий розділ - "Народна їжа" складається з чотирьох параграфів, присвячених народному харчуванню. Народна їжа виконує широкі суспільні функції, вона виступає як соціальний, так і економічний фактор людського існування. В ній знаходять відображення соціально-економічні умови життя, культурна спадщина поколінь та взаємозв'язки з сусідніми народами.

Перший параграф - "Продукти харчування та їх переробка" аналізує основні харчові продукти, їх обробку для приготування та вживання їжі (зернові продукти, картопля, молоко і молочні продукти, м'ясо, гриби і ягоди, фрукти і овочі).

Серед харчових продуктів одне з основних місць займали продукти тваринництва. В їжу йшло як свиняче м'ясо, так і баранина та яловичина. Шкіра тварин використовувалась для виготовлення одягу та взуття, різної зброї та упряжі коней.

Народна їжа буковинців характеризується значним багатством через різноманітність продуктів харчування. Вона займає особливе місце в обрядах сімейно-побутових, календарних, у трудо-

вих святах.

У роботі розглядаються способи вирощування і отримання різноманітних харчових продуктів як рослинного, так і тваринного походження.

Характер посуду і його особливості розглядаються у другому параграфі – "Посуд і хатне начиння". Посуд і хатне начиння має свої особливості в кожній із трьох етнографічних зон буковинського краю. Як і Їжа в цілому, вони залежать від географічного середовища, соціально-економічного становища та особливостей господарської діяльності людей, рівня культурних і торгівельних зв'язків з сусідніми народами.

За матеріалом виготовлення посуду і начиння українського населення Північної Буковини ділиться на чотири види: дерев'яний, глиняний, металевий і скляний. Побутування двох перших видів пояснюється багатством деревини буковинського краю, а також наявністю власних гончарних осередків у рівнинній і передгірській зонах.

За своїм функціональним призначенням посуд і начиння поділяються на певні групи: для молока і молочних продуктів, для випічки хліба, для приготування і приймання Їжі, для напоїв, для заготівлі продуктів про запас, посуд і начиння для збору ягід і грибів. В роботі дається детальна характеристика кожної окремої групи посуду.

В окрему групу виділяється посуд для прісної води, горілки, пива і вина. Дерев'яний посуд для напоїв був довблений або бондарського виготовлення, точений почали вживати лише в кінці XIX та на початку XX ст. В гірській та передгірській зоні краю мав поширення дерев'яний посуд бочковидної та циліндричної форми – бочівки, барівки, барильця, баклаги і ін.

Аналізується характер посуду і пристроїв для транспортування Їжі (керамічні спарені горшки-двійнята, гладуни, збайки, корчаги, кружки та рушники для транспортування кулеші та ін.).

Особливу своєрідність відзначається посуд у Буковинській Гуцульщині, обумовлений до певної міри пастушсько-відгінним веденням скотарства в Карпатах.

Щоденному харчуванню буковинців присвячений третій параграф – "Буденна Їжа українців Північної Буковини другої половини XIX – першої половини XX ст."

Особливості харчування залежали від географічного середовища того чи іншого регіону, пори року, релігійних вірувань та від соціального становища сільських жителів. Найбагатшим був стіл восени. Релігійні християнські вимоги до складу продуктів харчування відзначалися особливою стійкістю. Так, в кінця зими і до Паски - "у великодний цїст" з раціону харчування виключались м'ясні продукти, а останній тиждень перед Паскою - яйця і молоко. В останні три дні "Великого посту", починаючи з четверга - селяни зовсім не їли. Подібно регламентувалось харчування перед Різдом, як і в інші постові дні на протязі року.

Режим харчування залежав від трудової діяльності і ступеня заможності селянина. Навесні і влітку, в час гарячих польових робіт, переважна частина селян харчувалася три-чотири рази на день.

Далі досліджено місце приготування їжі і час її приготування. Діється характеристика хлібних, мучних і круп'яних страв. Окремо виділено молочну їжу овочеві страви, безалкогольні та алкогольні напої.

Святкова їжа українського населення Північної Буковини аналізується у четвертому параграфі - "Святкова та обрядова їжа".

В святкові дні готували святкові страви та частину буденних. Приготування і вживання обрядових страв і печива мало визначене символічне значення, було зв'язане з виконанням певних обрядів.

Святкова їжа розглядається в двох напрямках: їжа, пов'язана з сімейно-побутовими святами і обрядами і їжа на свята календарного циклу.

Надзвичайною різноманітністю і вишуканістю відзначається святкова їжа на весіллях, народженнях дитини, а також в обрядах похорон та поминальних днях. В роботі аналізується святкова їжа сімейно-побутових свят та календарних свят різних етнографічних зон краю. Спільною рисою для кулінарії різних регіонів краю було приготування каші з кукурудзяної крупи. Варили її на молоці або на воді з домішкою молока. Кури й яйця у весільному ритуалі відігравали обрядову роль. Вони були символом зародження життя, і, за народним повір'ям, певинні були забезпечити продовження роду молодої пари. Магічна сила у весільному обряді приписува-

лась меду, зерну пшениці, цукру, часнику, воді. Окремо виділено в дослідженні матеріал про випікання і вживання святкових калачів і пирогів-"завиванців".

У календарному циклі найбільш насиченими святами був зимо-во-весняний період. Страви, які готували на Св'яту Вечерю були пісними. Кількість страв для цього свята регламентувалась 12-ма чи 17-ма стравами. Ідеологія Св'ятої Вечері має різні культурні мотиви: релігійні, господарські і суспільні. У Св'ятій Вечері можна бачити і первісні заняття пастушої доби та часу початку заняття землеробством. Про незвичайне святкове поклоніння домашній худобі свідчить "культ дідуха" - останній сніп знятий на ниві.

Далі подано характеристику святкових страв Щедрого Вечора, Паски-Великодня.

Незважаючи на певне розмаїття народної їжі буковинців, відзначається її низька калорійність, одноманітність, обмежений асортимент. Майже кожне десятиліття в XIX ст. на буковинський край обрушувався голод, який призводив до вимирання частини населення.

Відмінності між їжею українців різних зон краю проявлялись у початковому продукті, який був основним у раціоні харчування тієї чи іншої групи населення.

Розділ шостий - "Зміни в матеріальній культурі українців Північної Буковини в 50-80-х рр. XX ст." - складається з трьох параграфів і висвітлює зміни в традиційній культурі буковинців у час після Другої світової війни. Відзначено, що в народному житті, народному одязі, народній їжі сталися суттєві зміни, які мають неоднозначну оцінку.

Перший параграф - "Зміни в народному житті" - розглядає дві тенденції в народному житті 50-60-х рр.: перша полягає у поступовому створенні однакових для всіх етносів краю рівня побуту і культури житла, що знайшло свій вияв у відповідних змінах планування житлових приміщень, матеріалі та техніці будівництва, влаштуванні інтер'єру; друга проявляється у творчому використанні та розвитку кращих архітектурних, будівельних і художніх традицій, почерпнутих з глибини вікового народного досвіду.

У 50-60-х рр. ще споруджувались житлові будинки за старим плануванням трикамерної хати (хата-сіни-хата), але незабаром утвердилось нове планування з багатокімнатними житлами. Зміню-

ється планування поселень в бік лінійно-квартальних сіл і кутів. З втратою земельних наділів і відчуженням селян від землі втрачали попереднє господарське значення споруди – стайні, стодоли, комори, клуні, кошниці і ін. Основну роль на присадибній ділянці став відігравати будинок для житла. На садибі появились нові споруди – літні кухні, гаражі для автотранспорту і т.п. Все більше використовуються фабрично-заводські будівельні матеріали – шифер, пластик, залізо, керамічна цегла та ін.

Загальне покращення будівництва житлових і господарських споруд за рахунок промислових матеріалів у 50–80-х рр. не дало відчутного покращення побуту сільським трудівникам. Оскільки ці житла не були влаштовані з належними санітарно-гігієнічними умовами, не мали достатнього опалення. Часто сім'я жила в літній кухні круглорічно, а нове житло утримувалось для показу майновитості.

Значні зміни в традиційному народному одязі за п'ять останніх десятиліть проаналізовано у другому параграфі – "Зміни в традиційному народному одязі". Розвиток промисловості, загальне зростання рівня побуту трудящих міста і села, піднесення культури села (радіо, кіно, телевізори і ін.) вплинули на формування нових рис в одязі, наближенні його до міського типу. Разом з тим, не завжди все справді цінне і красиве, все, що становить класичний фонд скарбниці українського буковинського костюму, було поставлене на службу трудящих. Прагнення денационалізувати українців і інші етнічні групи краю з боку тоталітарно-бірократичної держави проявлялось у політиці знецінення народних традицій, в тому числі і в одязі. Пропагуванні так названих "інтернаціональних рис" в культурі народу, коли штучно нав'язувались через клуби, управління культури, при матеріальній підтримці партійно-радянської системи, рис в народній культурі, які обездуховлювали народ, привело до тимчасової втрати народних традицій і в народному одязі українців Північної Буковини.

Матеріал дослідження показує зміни в кожному елементі народного костюму і комплексі в цілому.

Народне харчування 50–80-х рр. ХХ ст. розглядається у третьому параграфі – "Зміни в народному харчуванні". Хоч їжа є найбільш консервативним складовим елементом матеріальної культури, харчування народу все ж обумовлене його соціально-економічним життям.

В їжі сільського населення найбільш стійко зберігаються традиції, що склалися впродовж століть. Цьому сприяє прихильність до певних страв, смаки, сформовані за певних соціально-побутових умов. Запозичуються народною кухнею переважно ті нові страви, що узгоджуються з традиційними смаками, які часто трансформуються.

Дослідженню піддано технологію приготування страв з муки та крупів, нових м'ясних продуктів з печінки (паштет та паштетна ковбаса), страви з січеного м'яса і ін. Піддано аналізу режим харчування, час і місце приготування страв, приведено детальний опис страв, які раніше не були знані в краї, або в значній мірі змінили свої складники і відповідно смакові якості та калорійність.

Показано зміни в хатньому начинні та посуді. При цьому звернута увага на посуд, який зберігся на протязі століть і не був витіснений навіть у часи новаційних змін 50-80-х років.

Урізноманітнілась і святково-обрядова їжа. Найбільш різних страв готують на весілля. Весільні страви в значно ширшому асортименті та кількості на 200-400 запрошених гостей, готує кухарка - "господиня" з декількома помічницями. Проаналізовано асортимент сучасних святково-обрядових страв.

Висновки присвячені загальним результатам дисертації, підведені підсумки дослідження, зроблені узагальнення і сформульовані висновки.

У розвитку матеріальної культури українського населення буковинського краю пропонується виділити три періоди за час XIX - 80-х рр. XX ст., кожний з яких означає черговий етап якісних змін в побуті і традиціях в тісному зв'язку з розвитком продуктивних сил і іншими чинниками.

Перший період охоплює XIX-початок XX ст. У цей час матеріальна культура в основних своїх компонентах - народна агротехніка, народне житло, народний одяг і народна їжа - завершує формування як традиційна і народна. Цей період показує найбільше спільних рис в матеріальній культурі буковинців з матеріальною культурою населення інших українських земель - Поділлям, Галичиною, Поліссям, а сама матеріальна культура буковинців розвивалась в умовах втягнення напівколоніального буковинського краю в капіталістичний розвиток.

Другий період, який охоплює 20-40-і роки XX ст., характери-

*що це
їжа*

зультує для буковинської економіки дальшим розвитком товарно-грошових відносин, занепадом і економічною кризою 30-х рр., зuboжінням селян і насильницькою румунізацією.

Третій період – друга половина 40-80-х рр. ХХ ст. характеризується значним занепадом традиційної народної культури. У цей час проходила відбудова народного господарства краю після війни з Німеччиною, насильна колективізація сільського господарства і індустріалізація промисловості. Навіть в таких умовах соціалістичного гноблення українці Північної Буковини важкою працею добились покращення житлових умов. Виросли і оновились архітектурно буковинські села, зазнав змін традиційний одяг, покращилось харчування сільських трудівників. Проте за певними прогресивними змінами чітко видно і негативні наслідки, які зачепили матеріальну культуру буковинців. Перш за все, це стосується народної агротехніки. Переведення сільського господарства краю на колективне, переважно колгоспне господарство, волюнтаризми і насильство у післявоєнні роки і в період колективізації щодо середняка привели до збуття традиційних агротехнічних прийомів і способів обробітку землі та ведення тваринництва з урахуванням особливостей кожної історико-етнографічної зони, кожного села.

Північна Буковина зазнала штучного голоду 1947 року. Майже не розвивалась селянська дрібна сільсько-господарська техніка. Занепадала і духовність сільських жителів.

Відродження незалежності українського народу і його державності сприяє розвитку національної духовності, яка чітко проявляється у поверненні і збагаченні традиційних звичаїв та обрядів. Відповідно і традиційна матеріальна культура збагачується і знаходить своє місце у відродженні української народної культури.

Список публікацій за темою дисертації:

I. Монографії

1. Традиційне господарство українців Північної Буковини в кінці ХУІІІ-першій половині ХІХ ст. – Чернівці, 1984. – 167 с. – Деп. в ІНІОН АН СРСР 28.ІІ.84, № 18846. "Новая советская литература по общественным наукам. История. Археология. Этнография", № 5. 1985. – На укр. мові.

2. Типи традиційного селянського житла Північної Буковини ХІХ-першої половини ХХ ст. - Чернівці, 1985. - 163с.- Деп. в ІНІОН АН СРСР, 29.ІІ.85, № 23166. "Новая советская литература по общественным наукам. История. Археология. Этнография.", № 4, 1986.- На рос.мові.
3. Зміни в матеріальній культурі сільського населення Радянської Буковини (40-80-і рр. ХХ ст. житло, одяг, їжа). - Чернівці, 1988.-120с.-Деп.в ІНІОН АН СРСР 09.09.88, № 35503 (У співавторстві Я.І.Кожолянко).
4. Матеріальна культура населення Північної Буковини в кінці ХУІІІ-на початку ХХ ст.-К., УМК ВО, 1989.- ІІ2с.

П. Статті у наукових збірниках, колективних монографіях, журналах і тези

5. Одяг українців Північної Буковини у кінці ХІХ-на початку ХХст. //Тези доповідей і повідомлень наукової етнографічної конференції.-Л., ЛДУ, 1972.-С.23-25. На рос.мові.
6. Зміни в побуті трудящих Чернівецької області за роки Радянської влади //Матеріали республіканської науково-теоретичної конференції, присвяченої 30-річчю возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною.-Ужгород, 1976.-С.236-240.
7. Становище селянства Буковини в кінці ХУІІІ-початку ХІХ ст. // Вопросы истории.-Выпуск 24.-Харьків, 1979.-С.135-141. На рос. мові.
8. Народне житло українського населення Буковини кінця ХІХ-початку ХХ ст. //Всесоюзна сесія за результатами польових етнографічних досліджень 1980-1981 рр., присвячена 50-річчю утворенню СРСР. Тези доповідей.-Нальчик, 1982.-С.201-202, На рос.мові.
9. Формування етнічного складу населення Північної Буковини // Всесоюзна сесія за результатами польових етнографічних і антропологічних досліджень 1982-1983 років. Тези доповідей.-Чернівці, 1984. - С.9-ІІ. - На рос.мові.
10. Музей-село української культурної спадщини у Канаді //Всесоюзна сесія за результатами польових етнографічних і антропологічних досліджень 1982-1983 років. Тези доповідей.-Чернівці, 1984.-С.394-395. На рос.мові (У співавторстві Ю.І.Макар).
11. Декоративне оформлення сільського житла Північної Буковини І пол.ХХ ст. //Всесоюзна сесія за результатами польових етнографічних і антропологічних досліджень 1982-1983 рр. Тези доповідей.-Чернівці, 1984. - С.341-343. На рос.мові.

12. Зміни в народному житті Північної Буковини за роки Радянської влади.-Чернівці, 1985.- 25с.-Деп.в ІНІОН АН СРСР 20.08.84.-"Новая советская литература по общественным наукам. История. Археология. Этнография.", 1985, № I.- № I7968. На рос.мові.
13. Проблеми картографування матеріальної культури сільського населення Північної Буковини ХІХ-ХХ ст. //Ареальні дослідження в мовознавстві і етнографії. Тези наук.конференції "Проблемы атласной картографии".-Уфа, 1985.-С.87-89. На рос.мові.
14. Вивчення проблем історії матеріальної культури в університетах ПНР (1940-1980) //Х Всесоюзна наукова конференція істориків-славистів. Тези доповідей та повідомлень.-Харків, 1985.-С.220-221. На рос.мові.
15. Матеріал і техніка будівництва народного житла Північної Буковини.-Чернівці, 1984.-23с.-Деп.№ I7969 20.08.84."Новая советская литература по общественным наукам. История. Археология. Этнография." 1985, № I. На рос.мові.
16. Поселення українців Північної Буковини ХІХ-І пол.ХХ ст.-Чернівці, 1984. - Ізс.- Деп.в ІНІОН АН СРСР № I8253 ІІ.09.84. "Новая советская литература по общественным наукам. История. Археология. Этнография", 1985, № 2. На рос.мові.
17. Землекористування на території Північної Буковини в кінці ХУІІІ-І пол.ХІХ ст. //Матеріали ХХ сесії Всесоюзного симпозиуму з проблем аграрної історії.-Таллін, 1985.-С.123-131. На рос.мові.
18. Житло і сім'я українського населення Північної Буковини // Тези доповідей Всесоюзної наукової конференції "Семья у народов СССР в условиях развитого социалистического общества", -Махацкала, 1985.-С.210-212.-На рос.мові.
19. Критика фальсифікації процесів формування етнічного складу населення Північної Буковини //Тези доповідей і повідомлень спільної школи-семінару "Этнокультурные и этносоциальные процессы в конце I тыс.до н.э.-I пол.I тыс.н.э. на Юго-Западе СССР и сопредельных регионах".-Ужгород, 1985.-С.22-25. На рос.мові.
20. Обрядовість в народному житті населення України в кінці ХІХ-початку ХХ ст.-Чернівці,- 22с., 1985.-Деп. № I9520 06.02.85. "Новая советская литература по общественным наукам. История.

- Археология. Этнография", 1985, № 7. На рос.мові (У співав-торстві І.Ф.Гребінь).
21. Сільське населення Північної Буковини //Тези доповідей і повідомлень XXI сесії Всесоюзного симпозіуму по вивченню проблем аграрної історії.-Казань, 1986.-С.156-158. На рос.мові.
 22. Прояв міжетнічних взаємозв'язків в матеріальній культурі населення Північної Буковини //Всесоюзна сесія за результатами польових етнографічних і антропологічних досліджень 1984-1985 років. Тези доповідей.-Йошкар-Ола, 1986.-С.28-29. На рос.мові.
 23. Зміни у забудові поселень і будівництві жител сільського населення Північної Буковини /Коллективна монографія "Современные этносоциальные процессы на селе".-М., 1986.-С.142-147. На рос.мові.
 24. Екологічне середовище і особливості у розвитку феодального землеволодіння на Буковині в кінці XVIII-початку XIX ст. // Проблеми взаємодії суспільства і природи на різних історичних етапах. Тези доповідей і повідомлень наукової конференції.-Нальчик, 1987.-С.134-136. На рос.мові.
 25. Використання пам'ятників народної архітектури і побуту у процесі підготовки вчителя історії і суспільствознавства /Коллективна монографія.-Чернівці, 1987.-Деп.в ІНІОН АН СРСР, 8.06.87, № 80787.-12с. На рос.мові.
 26. Вивчення і охорона пам'ятників народної архітектури і побуту Північної Буковини //Перша Всесоюзна наукова конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень.-Київ, 1987.- С.229-230. На рос.мові.
 27. Використання матеріалів музеїв народної архітектури і побуту в навчально-виховній і науково-дослідній роботі студентів вузів //Всесоюзна наукова конференція "Этнографическая наука и пропаганда этнографических знаний". Тези доповідей.-Т.І., Омськ, 1987.- С.128-130. На рос.мові.
 28. Ремісниче і промислове виробництво Буковини у кінці XVIII-першій половині XIX ст. //Вопросы истории СССР. Республиканский межведомственный научный сборник.-Выпуск 33, 1988.-Харків.-С.133-140. На рос.мові.
 29. Дослідження домашнього ткацтва молдаван //Народна творчість та етнографія, 1988.-№ 3. - С.81-82.

30. Народне житло Подільського Подністров'я й Буковинського Поділля XIX-початку XX ст. //Тези доповідей шостої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції.-Вінниця,1988.- С.84-85.
31. Інтернаціональні риси у культурі населення Північної Буковини /Колективна монографія."Совершенствовање национальных отношений в СССР в свете решений XXVI съезда КПСС".-М.,1988.-С.235-239. На рос.мові.
32. Спільні риси в матеріальній культурі Подільського Подністров'я і Буковинського Поділля в XIX-на початку XX стт.//Тези доповідей наукової конференції "Проблеми економічної географії Поділля".- Кам"янець-Подільський,1988.-С.135-137 (У спів-авторстві Я.І.Кожолянко).
33. Еволюція типів сільського житла корінного населення Північної Буковини //Всесоюзна наукова сесія за результатами етнографічних і антропологічних досліджень 1986-1987 рр. Тези доповідей,-Сухумі, 1988. - С.217-219. На рос.мові.
34. Вплив соціально-демографічної політики на демографічну ситуацію (на матеріалах Радянської Буковини) //Проблеми взаємодії соціальної структури і відтворення населення в Росії і СРСР. Тези доповідей і повідомлень VI Всесоюзної конференції з історичної демографії.-М.,1988.-С.71-73. На рос.мові.
35. Історико-етнографічне районування матеріальної культури населення Північної Буковини (друга половина XIX ст.-1940-е рр.) //II Всесоюзна конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень.-Пенза,1989.-С.271-273. На рос. мові.
36. Українське населення Буковини другої половини XIX-поч.XX ст. //IU Республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень.-Київ,1989.-С.287-288.
37. Типи планування традиційного селянського житла українців Північної Буковини //Народна творчість та етнографія, 1989.- № 3.- С 20.- 26.
38. Склад населення Галичини та Буковини в XIX ст. //Тези доповідей та повідомлень республіканської наукової конференції "50 років воз"єднання Західної України з Українською Радянською Соціалістичною Республікою у складі СРСР".-Львів,1989.-С.24-25.

39. Народне житло українців Івано-Франківщини //50 років возз'єднання Західної України з Радянською Україною в складі Союзу РСР. Тези обласної історико-краєзнавчої конференції.-Івано-Франківськ, 1989.-С.124-126.
40. Особливості матеріальної культури етнічної групи українців-гуцулів Північної Буковини //Етнічні і етнографічні групи в СРСР і їх роль у сучасних етнокультурних процесах. Тези доповідей.-Уфа, 1989.-С.47-49. На рос.мові.
41. Житлові споруди населення Буковини в I тис.до н.е.-I тис.н.е. //Етнокультурні і етносоціальні процеси в кінці I тис.до н.е.-першій половині I тис.н.е. на Південному Заході УРСР і сусідніх територіях. Тези доповідей.-Львів, 1988.-С.27-29. На рос.мові.
42. Етнографічне дослідження в Східних Карпатах в кінці XIX ст. //Тези доповідей I-ї народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Михайла Лучкадя.-Ужгород, 1982.-С.84-87.
43. Народна їжа українців Західного Поділля та Буковинського Поділля наприкінці XIX-I-ї половині XX ст. //Тези доповідей восьмої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції.-Вінниця, 1989.-С.53-54.
44. Зміни в матеріальній культурі сільського населення Буковини в 40-80-х рр. XX ст.// 50 років возз'єднання Північної Буковини і Хотинського повіту Бессарабії з Радянською Україною у складі СРСР. Тези доповідей та повідомлень обласної історико-краєзнавчої конференції.-Чернівці, 1990.-Ч. II, С.239-240.
45. Фольклорно-етнографічні зібрання етнографічної експедиції Чернівецького університету //Європейський симпозиум "Фольклор і сучасний світ". Тези доповідей.-Київ, 1990.-С.90-91.
46. Українці серед канадських етнічних меншостей //Всесоюзна наукова сесія за результатами польових етнографічних і антропологічних досліджень 1988-1989 рр. Тези доповідей.-Алма-Ата, 1990.-С.94-96. На рос.мові.
47. Народна творчість в оформленні традиційного жіночого одягу Західних обл.України //Республіканська науково-теоретична конференція "Проблеми вивчення та пропаганди народної творчості як складової частини української національної культури" Тези доповідей.-Ровно, 1990.- С.183-185.
48. Етнічна ситуація у Північній Буковині і Галичині в кінці

- XIX ст.-80-х рр. XX ст. // Етнічні і соціально-культурні процеси у народів СРСР. Всесоюзна наукова конференція "Націоналізм і соціально-культурні процеси в СРСР". Тези доповідей.- Книга I.-Омськ, 1990.-С.16-17. На рос.мові.
49. Українці-канадці: проблеми і перспективи // Матеріали Міжнародної конференції "Еміграція населення західноукраїнських земель до Північної Америки на рубежі XIX-XX ст. Ії роль в освоєнні Канадського Заходу".-Чернівці, 1990.-С.83-89.
50. Народна агротехніка Північної Буковини // 50 років возз'єднання Північної Буковини, Хотинського, Акерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії з Українською РСР. Тези доповідей республіканської наукової конференції.-Чернівці, 1990.-С.117-118.
51. Українська культура канадців у мозаїці багатокультурності Канади // Етнічна самосвідомість: національна культура. Тези Республіканської наукової теоретичної конференції.-Київ, 1991.-С.88-90.
52. Національно-культурний розвиток українців Західної Канади у 70-80-х рр. XX століття (досягнення, проблеми, перспективи) // Eleventh Biennial Conference of the Canadian Ethnic Studies Association "Nation Building: Past, Present and Future".-Winnipeg, Manitoba, 1991.-С.19-20.

Ш. Монографії, прийняті до друку

53. Матеріальна культура: Північна Буковина.- К., Вища школа (у плані видавництва на 1992 р.). - 280 с.
54. Народна архітектура Буковини та Івано-Франківщини.-Едмонтон, Альберта (у плані видавництва Міністерства культури та багатокультурності провінції Альберта на I кв.1992 р.). - 220 с.

АКАДЕМИЯ НАУК УКРАИНЫ
 ИНСТИТУТ ИСКУССТВОВЕДЕНИЯ, ФОЛЬКЛЮРА И ЭТНОГРАФИИ
 Им. М. Ф. РЫЛЬСКОГО

На правах рукописи

КОЗЮЛЯНКО Георгий Константинович

МАТЕРИАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА УКРАИНСКОГО НАСЕЛЕНИЯ СЕВЕРНОЙ
 БУКОВИНЫ XIX – 80-х гг. XX в.

специальность 07.00.07 – этнография

А в т о р е ф е р а т
 диссертации на соискание ученой степени доктора
 исторических наук

Киев – 1992

Работа выполнена в Черновицком государственном университете
 им. Юрия Федьковича

Официальные оппоненты: доктор исторических наук, профессор
 Б. П. Бусыгин, доктор исторических наук, профессор Г. Е. Марков,
 доктор исторических наук, профессор В. И. Наулко

Ведущая организация – Институт искусствоведения, этнографии и
 фольклора АН Беларуси.

Защита состоится 13 февраля 1992 г. в 10⁰⁰ часов на заседании
 специализированного совета Д 016.36.01 по защите диссертаций
 на соискание ученой степени доктора исторических наук при Ин-
 ституте искусствоведения, фольклора и этнографии АН Украины
 /252001, Киев, ул. М. Грушевского, 4/.

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке Института искус-
 ствоведения, фольклора и этнографии АН Украины. Диссертация
 выполнена на украинском языке.

Диссертация состоит из введения, шести разделов, выводов,
 списка источников и литературы, приложения /картографического
 и фотографического материалов/.

Список публикаций по теме диссертации содержит 52 наименования.
 Из них четыре монографии, семь статей в научных сборни-
 ках, коллективных монографиях, журналах и тезисы докладов, сообще-
 ний. Две монографии приняты к печати.

Съём государственного банка и
3. в отношении в отношении
в отношении банка?

2. В отношении банка не
выпуск в отношении
интересов в отношении
в отношении банка
и в отношении банка
3. в отношении банка
в отношении?

Губернская и в отношении
в отношении в отношении
в отношении в отношении

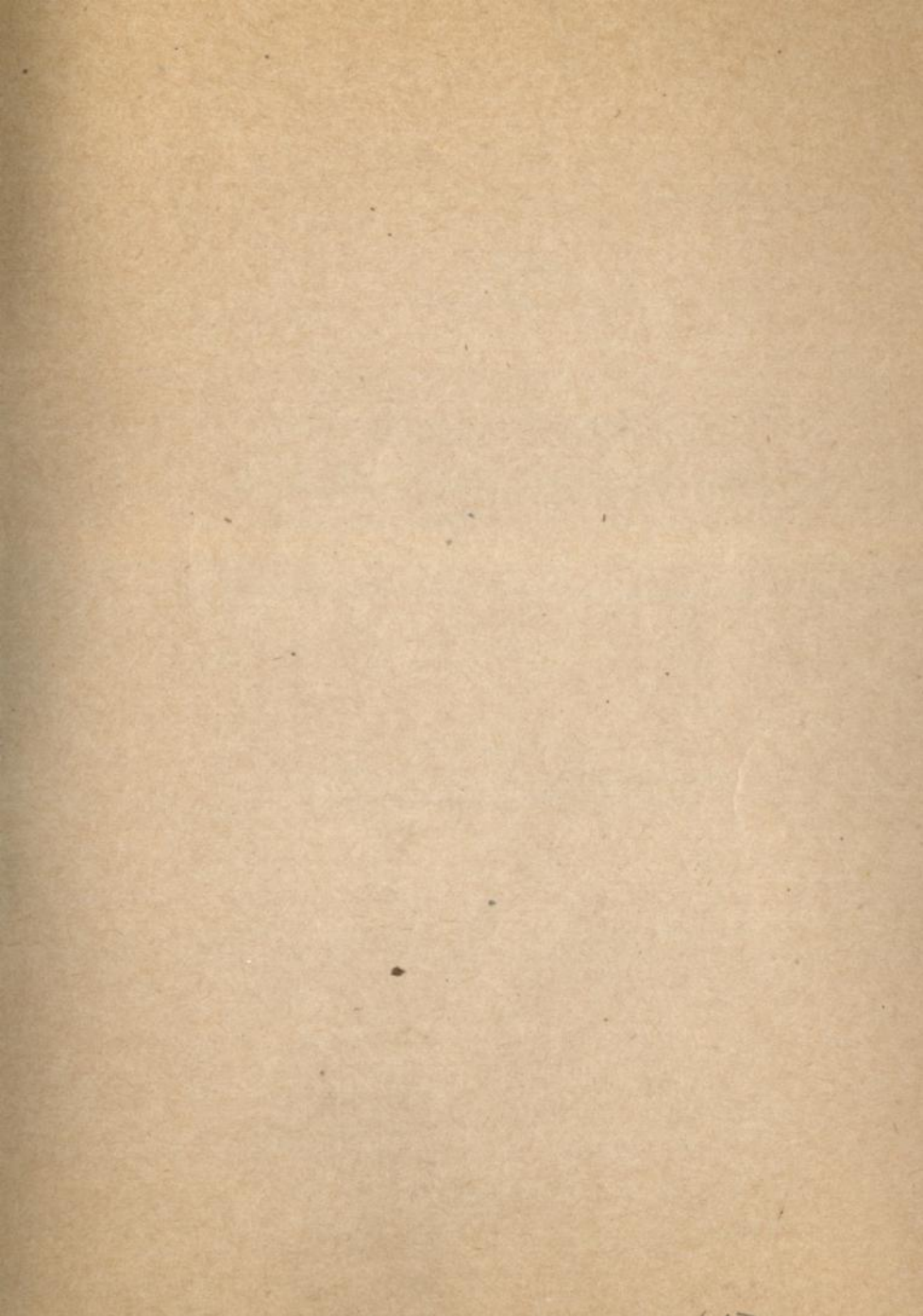
Интерес в отношении
«Русской в отношении»
в отношении в отношении
в отношении в отношении

— Но не в отношении
в отношении, в отношении
30 в отношении в отношении (16)

Кому не в отношении в отношении
в отношении с. С. в отношении
в отношении в отношении
в отношении в отношении?

Підписано до друку 18.12.91.
Формат 60x84/16. Папір друкарський №2.
Офсетний друк. Ум.друк. аркушів 2,8.
Обл-вид. аркушів 2,9. Тираж 100.
Замовлення 524. Безплатно

Лабораторія копіювально-розмножувального друку
Чернівецького державного університету
м.Чернівці, вул.Кошобинського,2

БЕЗПЛАТНО

5166040

АВ 126.806